

## ДА ПЫТАННЯ АБ ЭТНІЧНАЙ ПРЫНАЛЕЖНАСЦІ М. ПАЧОБУТА-АДЛЯНІЦКАГА

П. Г. Космач

Розныя аспекты жыцця і дзейнасці М. Пачобута-Адлянцкага (1728 – 1810) неаднаразова становіліся аб’ектамі гістарычнага даследавання, што не было выпадковасцю. Дасягненні гэтага ўрадженца Гродзеншчыны ў галіне астранамічнай навукі, арганізатарскія здольнасці, асветніцкія памкненні былі высока адзначаны ўжо сучаснікамі [10, с. 343]. Пры гэтым праблема этнічнай прыналежнасці М. Пачобута-Адлянцкага асобна не разглядалася.

Трохгадовыя каталогі Таварыства Ісуса нязменна вызначаюць яго як ліцьвіна («Lituanus»), які, аднак, не валодаў ні літоўскай ні русінскай мовамі [5]. Які ж сэнс укладваўся ў гэта слова? Польскія гісторыкі ордэна езуітаў Я. Паплатек і Е. Пашэнда па выніках аналізу персанальных каталогаў Таварыства Ісуса адзначаюць наступнае: «Падобна *Lituanus* можа азначаць паходжанне з Літвы этнічнай ці наогул з тэрыторыі Княства Літоўскага. Часта адасабляюць жмудзінаў, але беларусаў (па-за парай выпадкаў) залічаюць да Літвы. Таму вельмі цяжка адасобіць русінаў» [9, с. 38]. У рукапісным аддзеле бібліятэкі Віленскага ўніверсітэта захоўваецца чарнавік ліста М. Пачобута-Адлянцкага, які дазваляе ўнесці пэўную яснасць: «...бясконца заняты школьным кіраваннем, якое ледзь дазваляе мне дапільнаваць абсервацыі, не датыкаючы нават рахункаў астранамічных; аднак жа жадаў бы, каб маёй задачай была пэўная астранамічная праблема, чым якое-небудзь пытанне аб літоўскай мове. Есць яна, сапраўды, маёй нацыянальнай, але, што мяне стыдзіць павінна, так мне знаёма, як кітайская ці японская» [1, а. 31 (зваротны бок)]. Такое параўнанне адлюстроўвае рэальнае становішча спраў, паколькі М. Пачобут-Адлянцкі не адчуваў сябе часткай балцкай супольнасці былога ВКЛ, не бачыў неабходнасці ў адраджэнні літоўскай мовы. Гэта ўзгадняецца з высновай гісторыкаў Віленскага ўніверсітэта: «Сапраўдных жа літоўцаў, якія называлі сябе жмудзінамі, было няшмат (гэта ў асноўным дзеці дробных шляхцічаў і сялян, апошнія звычайна паступалі з падробленымі дакументамі, якія сведчылі аб іх быццам бы шляхецкім паходжанні)» [4, с. 89]. Прычым магчымасць пазнаёміцца з літоўскай мовай у М. Пачобута-Адлянцкага была – Віленская езуіцкая акадэмія з’яўлялася адным з цэнтраў прапагандавання гэтай мовы ў якасці галоўнага дыялекта ВКЛ. Разам з тым, як рэктар Віленскага ўніверсітэта ў 1780–1799 гг., ён не перашкаджаў выданню лемантароў на літоўскай мове.

М. Пачобут-Адлянiцкi з'яўляўся патрыётам Рэчы Паспалiтай – палi-этнiчнай феадальна-саслоўнай дзяржавы. I этнiчная свядомасць яго ў цэлым зводзiлася да вядомай формулы: *gente Lithuanus (Ruthenus), natione Polonus*, г.зн. па паходжанню лiцьвiн (русiн), па нацыянальнасцi (у палiтычным, дзяржаўным сэнсе – заўвага П.К.) – паляк. Пры гэтым Княства ўспрымалася як «малая айчына», а Польшча як «вялiкая» [3, с. 34]. У сваю чаргу прыналежнасць да езуiцкага ордэна толькi ўзмацняла касмапалiтычную складовую мыслення М. Пачобута-Адлянiцкага. Таму ён не падтрымліваў прэтэнзiі на абсалютнае, выключнае становiшча культуры той цi iншай этнiчнай групы Рэчы Паспалiтай, рашуча пратэставаў супраць паступовай лiквiдацыi адзiнай лацiнамоўнай iнтэлектуальнай прасторы. У гэтым кантэксте падаецца спрэчным меркаванне Ф. Багушэвiча аб цiкавасцi М. Пачобута-Адлянiцкага да беларускага фальклору [2, с. 65].

Карыстаючыся ў паўсядзённым жыццi польскай мовай, ён, тым не менш, не лiчыў яе здатнай для выкарыстання як базавай у навуковай сферы. Дадзеная пазiцыя, праўда, не выключала магчымасцi выкладання на польскай мове пэўных дысцыплiн, як i выдання на ёй некаторых твораў, звязаных з прафесiйнай дзейнасцю кiраўнiка Вiленскай абсерваторыi. Так, М. Пачобут-Адлянiцкi зрабiў пераклад з французскай мовы i выдаў у 1772 г. «Пачаткi геаметрыi» А. Клеро. Але далей гэтага ён не крочыў. У 1801 г. М. Пачобут-Адлянiцкi быў абраны сябрам-заснавальнiкам Варшаўскага таварыства сяброў навук. Ад гэтага гонару ён адмовiўся, матывуючы гэта, па-першае, вялiкiм аб'ёмам працы ў абсерваторыi, па-другое, выкарыстаннем у якасцi асноўнай мовы таварыства польскай [6, с. 345]. Такое стаўленне з часам не змянiлася, што бачна з рэакцыi на выданне працы Я. Снядэцкага аб М. Капернiку. Лiст, датаваны лютым 1803 г., толькi на чвэрць уяўляе сабой выказванне сапраўднага захаплення творами. Але астатнiя тры чвэрцi прысвечаны жорсткай крытыцы (з «зубоўным скрыгтаннем») кнiгi, якая, па меркаванню М. Пачобута-Адлянiцкага, зрабiла вялiкую шкоду i крыўду не толькi цэлай Еўропе, але памяцi М. Капернiка менавіта з-за таго, што была напiсана па-польску. У гэтым лiсце вiленскi астраном не пагаджаецца з планам удасканалення польскай мовы, лiчыць такое iмкненне «цалкам фальшывым». Вынiк такіх згубных спроб вiдавочны: «Будзеце самi сабой задаволены, самi сабе будзеце апладзiраваць, i самi сабе мець за асвечаны народ» [8, с. 169]. У аснове аргументацыi ляжала меркаванне аб тым, што працы, напiсаныя на польскай мове, за мяжой нiхто не будзе чытаць i разумець. М. Пачобут-Адлянiцкi апеляваў да творчасцi М. Капернiка i М. Сарбеўскага, якiя набылi агульнаеўрапейскую вядо-

масць у тым ліку з-за таго, што творы свае выдавалі на лацінскай мове. А іншых, якія пісалі на роднай мове, не ведаюць нідзе, акрамя ўласна Польшчы. Цікава, што своеасаблівая кампанія па папулярызацыі лацінскай мовы, якую распачаў М. Пачобут-Адлянцік на пачатку XIX ст., сустрэла негатыўную рэакцыю з боку ўжо нам вядомага А. Снядэцкага, які паходзіў з этнічнай Польшчы (мястэчка Жнін, Гнезненскае ваяводства). Чытанне адпаведных твораў на паседжаннях Рады універсітэта ўспрымалася ім як прыкмета таго, што кіраўнік астранамічнай абсерваторыі страчвае розум [7, с. 180].

З сённяшняй гістарычнай перспектывы мы можам канстатаваць, што прадстаўнікі насельніцтва т.зв. «гістарычнай Літвы» былі вымушаны ў канцы XIX – пач. XX ст. рабіць канчатковы выбар на карысць той ці іншай нацыі – польскай, беларускай ці літоўскай. Але ў часы жыцця М. Пачобута-Адлянціка гэтага размежавання не існавала, таму імя і справа яго ў роўнай ступені належаць гэтым тром народам, бо садзейнічала іх агульнакультурнаму развіццю.

### Літаратура

1. Addzel rukapisaŭ navukovaj biblijatėki Vільнюскага дзяржаўнага універсітэта. – F. 16 («Poczobut») – 2.
2. Багушэвіч Ф. Творы. – Мн.: Мастацкая літаратура, 1991. – 309 с.
3. Смалянчук А. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г. – С.-Пецярбург: Неўскі прасцяг, 2004. – 406 с.
4. История Вильнюсского университета (1579 – 1979). – Вильнюс: Мокслас, 1979. – 373 с.
5. ARSI, f. Lit. 27. Cat. I – III (1746); ARSI, f. Lit. 30. Cat. I – III (1757); ARSI, f. Lit. 31. Cat. I (1761) // Zbiory specjalne (fotokopia). Biblioteka naukowa ks. jezuitów (Kraków).
6. Baliński M. Dawna Akademia Wileńska. – Petersburg: Nakl. i Drukiem J. Ohryski, 1862. – 606 s.
7. List Jędrzeja Sniadeckiego do Jana // Baliński M. Pamiętniki o Janie Sniadeckim. – T. II. – Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, 1865. – s. 180 – 182.
8. Poczobut do Jana Sniadeckiego // Baliński M. Pamiętniki o Janie Sniadeckim. – T. II. – Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, 1865. – s. 168 – 169.
9. Poplatek J., Paszenda J. Słownik jezuitów artystów. – Kraków: WAM, 1972. – 300 s.
10. Poplatek J. Komisja Edukacji Narodowej: Udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej. – Kraków: WAM, 1973. – 512 s.